

A TALMUDI TUDOMÁNY TÖRTÉNETÉRŐL.

Mióta a zsidó irodalom a philologia egy külön ágának, a zsidó tudománynak lett tárgyává, a mely rövid ötven év alatt a többi philologiai tudományok színvonalára emelkedett s ma is nagy léptekkel halad előre, a talmudi irodalom¹⁾ sem tárgya többé a czélzatos theologiai tanulmányoknak. Mintán az ujkor kezdete óta csakis theologiai czélokból foglalkoztak vele, most végre a tudomány elismerte, hogy azon irodalom, a mely ezredéves fejlődésnek eredménye, a melyben egy egész népnek szellemi munkássága, vallásos gondolkodása és érzelmei nyilatkoznak, a melyben a szellemi fejlődés nyomai világosan felismerhetők, az emberi szellem megismerésére fontos adalékot szolgáltat. Ezen körülmény adja meg létjogát a talmudi tudománynak, a mely czéljául a zsidó hagyománynak történelmi fejlődésében való megismerését tűzte ki. E tudomány megalapítóinak a zsidó tudomány ujjáteremtőit, *Zunzot és Rappoportot* tekinthetjük, mert mindketten már első műveikben is annak tudatával bírnak, hogy mi ezen tudománynak feladata. Azóta *Geiger* és *Frankel* voltak legjelesebb munkásai e térnek, s több követőre is találtak.

A talmudi tudománynak is mint minden másnak megvan a maga története. Valamint az embernek a természetről való naiv nézeteiből hosszú küzdelmek után az exact természettudomány fejlődött ki, úgy jöttek létre fontos munkákat, vagy egyes népek által tisztelt régi könyveket magyarázó iratokból megfelelő philologiai tudományok. Ezen tudományok feladata azután úgy ama szent emlékeket, mint a reájuk vonatkozó nézeteket fejlődésükben megismerni. Így van ez tehát a talmudi tudománynál is, a melyet több mint ezer éves munkásság előzött meg, a mely a zsidó traditio irodalmának kutatására fordított. A talmudi tudomány történetében néhány olyan körülménnyel állunk szemközt, a melyek a zsidók azon korbéli viszonyaival igen szoros össze-

¹⁾ Így nevezzük a zsidó traditio-irodalmat, a mely époly változatos, mint gazdag. Itt természetesen eltekintünk azon művektől, a melyek homiletikus színezetű bibliamagyarázatot tartalmaznak. A tulajdonképeni traditio-gyűjtemények közt legrégibbek azon midrásművek, melyek Mózes utolsó 4 könyvéhez fűződnek s a szentírás szavaiból magyarázott törvényeket és nézeteket tartalmaznak. Ezek után következik a misna (szerkesztésének ideje: a 2. sz. végén), a mely tartalom szerint 6 főcsoportba osztott törvényeket foglal magában, a melyhez azután magyarázatképen fűződik a jeruzsálemi (szerk. id. a 4. sz.) és babyloniai talmud (szerk. id. 6. sz. elején). Ezen utóbbiak a főművek s azért nevezzük a zsidó traditio tudományát talmudinak.

függésben vannak. Ezen körülmények pedig döntő befolyással voltak a talmuddal foglalkozók gondolkozásmódjára s előidéztek azt, hogy a talmudról írt munkák egy része elvesztette magyarázó jellegét s nem pusztán a talmud tartalmára szorítkozott. A talmud ugyanis (különösen ezt emeljük ki a zsidó tradíciógyűjtemények sorából) egyike azon könyveknek, a melyek nem csak nagy befolyással voltak az emberiség nagy részének, vagy csak egyes népeknek szellemi fejlődésére, hanem azoknak majdnem egész szellemi munkásságát képesek voltak lekötni. A talmudnak tanulmánya a legfőbb vallásos kötelességnek tekintetett s ez volt a középkori zsidóknál a tulajdonképeni zsidó tudomány. Így azután majdnem az összes európai zsidókat csakis a talmud tanulmánya foglalkoztatta azon korban, a melyben az elnyomás minden más szellemi foglalkozást elzárt tőlük, s ez óvta meg őket az eltespedéstől meg az erkölcsi süllyedéstől. De voltak idők, a mikor koruknak egész műveltségét elszájtították, így különösen az arabs korszakban, a mikor a zsidók az arabok szellemi mozgalmaiban élénk részt is vettek. Ezen körülményeknek nagy befolyásuk volt a talmudisták módszerére és gondolkozásmódjára.

Másrészről a zsidók, minthogy rájuk nézve a középkorban alig létezett igazságszolgáltatás, a törvénykezést mindennemű ügyekben elismert tekintélyű talmudistákra bízta s ezáltal meg voltak mentve a középkori törvénykezés gyarlóságaitól. Így tehát a talmudistáknak nemcsak egyházi, hanem mindennemű más ügyekben is kellett dönteniök, a miben pedig a talmudra kellett támaszkodniok. Miután pedig a talmud tételei gyakran nem voltak elégségesek az ó korok viszonyai közt, a jognak más forrásait használták fel, mint pl. a közszokást, közmegegyezést stb. Tételeiket azután codifikálták. A talmudnak ezen viszonyából a későbbi irodalomhoz s tartalmának különféleségéből következik, hogy története egyszersmind jog- és vallástörténelem.

Itt különösen ki kell emelnünk a talmud után következő irodalomnak viszonyát a tradíció irodalmához. Az egyes tradíciógyűjtemények különböző tekintélyvel bírtak az író korának viszonyai, annak műveltsége és gondolkodásmódja szerint. Másrészről pedig, a mint említettük, az illető munkák céljuk szerint nem szorítkoztak a talmud tartalmára, a mint vagy csak a talmud megértésének elősegítésére, vagy a törvények gyakorlati alkalmazásának megkönnyítésére voltak szánva. De mielőtt e kérdésekre rátérnénk, egy pillantást kell még vetnünk a talmud ismeretének elterjedésére és a tradícióval foglalkozó művek minőségére.

I. A talmud ismeretének elterjedése. Talmudi munkák.

Miután a talmud befejezett műnek tekintetett, a régi talmudiskolák székhelyein lakó és működő gáonok (iskolafők — magnificentia)

voltak legfőbb képviselői a vallásnak és a talmudi tudománynak. Ezekhez fordultak úgy az európai, mint az afrikai községek minden fontosabb ügyben, ők pedig döntvényekben (responsumok) feleltek, a melyek mindig a talmud tételein alapultak. Később egy esemény a nyugati országokat függetlenekké tette. Ugyanis hajósok négy tekintélyes talmudtudóst, a kik Európába akartak jönni, elfogtak, s az egyiket *Kairu-vánba*, a másikat *Narbonnába*,¹⁾ a harmadikat *Kairoba*, az utolsót pedig *Cordovába* adták el. Ezek azután mindenfelé elterjesztették a talmud ismeretét. Németországba a talmudnak alaposabb tanulmányát egy Kalonymos nevű tudós ültette át, a kit Nagy Károly vitt oda magával. Mindezen országokban a talmuddal már azelőtt is foglalkoztak, csak-hogy nem oly alaposan, a mit azon körülmény is, hogy mindenben a gáonokra voltak utalva, eléggé bizonyít.

A talmud tanulmánya ezután két irányt vett, az egyik az arabs, a másik pedig a francia-német irány. Amaz az arabok által meghódított országokban, tehát egész Északafrikában és Spanyolországban, emez pedig a keresztény országokban dívott. Azt tudományos rendszeresség és egyszerűség, emezt szellemes felfogás és logikai él jellemzi. A 13. század végén a két irány egyesült s mivel az arabok hatalmával műveltségök is lejjebb szállott, a német-francia szellem lett uralkodóvá, a mely a 17. században egyesülve a lengyel pilpulisták (dialektikusok) irányával, a zsidó tudomány ujjaszületéséig kizárólag uralkodott, s a talmuddal foglalkozó zsidók egy részénél ma is uralkodik.

Azon munkák, a melyek a zsidó tradíciót tárgyazzák, részben elméleti, részben gyakorlati czéllal bírtak. A talmud, mint minden más könyv, a mely más korban, más körülmények közt jött létre, magyarázatra szorult. De ezen magyarázatban, a melyet a commentárok (pêrúsim) tartalmaztak, soha sem tévesztették el a talmudisták azon körülményt, hogy a talmud megértése gyakorlati célokból volt szükséges. Hasonlót látunk a *glossáknál* (*tószafóth* — tulajdonképen: toldalékok, mert *R. Salamon b. Izsák* commentárjára való tekintettel készültek) és a *novelláknál* (*hiddúsim*), a melyek dialektikus tartalmúak. Gyakorlati céljuk volt a *döntvényeknek* (*tesivóth*—responsa), úgyszintén a *codexeknek* (*haláchóth*, néha más címmel ellátva). Az előbbiekből bizonyos határozott esetre vonatkoznak s néha a döntés okadatolása is föl van bennök véve, néha pedig csak egyszerűen közlik a választ. Ilyen responsumok vannak a legrégebb időktől napjainkig. A codexek a talmudban kifejtett törvényeket rendezve tartalmazzák. Elrendezés dolgában érdekes fejlődést vehetünk észre a codexek irodalmában. Ugyanis már a gáonok irtak

¹⁾ *Grætz* nézete, *Geschichte der Juden* V. k. 21. j.

tárgyilag rendezett codexeket, de ezek nem ölelték fel az egész talmudi jogot és szertartást. Az első, a ki az összes törvényeket, a melyek a zsidókra nézve Palästínán kívül érvényesek, codexébe felvette, *Izsák b. Já-kob Alfászi* volt, a ki melléknevét onnan nyerte, hogy Fezből származott. Munkája (Haláchoth czimmel), a mely ép úgy mint a commentárok, a talmud szövegéhez fűződik, inkább mesteri felfogásra mutató kivonat, mint codex. Alfászi a későbbi talmudistákra igen nagy befolyással volt, de nem úgy *Izsák Ibn Gajjath*, az előbbinek kortársa és ellenfele, ki a közvetlen utána következő korra befolyással volt ugyan, de lassanként elfeledték, úgy hogy munkáját csak ujabban adták ki. A legnagyobb zsidó codificátor *Mózes b. Maimin* (Maimonides), a kinek codexe *«Mise tóra»* rendszeresség és önálló felfogás tekintetében egyedül áll az e nemű munkák közt. Utána *R. Ásér b. Jechiel* írt egy codexet, a melynek szerkezete hasonló az Alfásziéhoz. Mások is írtak ezen korban codexeket, de azért emeljük ki *Rutser* codexét, mert ő benne egyesült különösen a francia-német irány a spanyol-arabssal. Az előtt a két irány inkább ellenséges módon érintkezett, a mit különösen *Ábrahám b. Dávid* (Posquièresből) megjegyzéseiből Maimuni codexéhez, és Maimuni nyilatkozataiból ¹⁾ a francia tószafistákról láthatunk. *R. Ásér* fia, *Jákób* is írt egy codexet, a mely tárgyilag van berendezve s az ő nyomán haladt *József Káro*, a kinek codexe *«sulhán áruch»* a zsidók vallásos életében ma is érvényes. Így fejlődött a codexirodalom, a melyből csak a legfontosabbakat emeltük ki, majd függetlenül magát a talmudtól belső berendezésében, majd ismét ahhoz fűződve.

Még kétféle művet kell említenünk: a bevezetéseket, vagy másképen a talmud módszerével foglalkozó munkákat, és a kivonatokat. Az előbbi művek leginkább arabs zsidók által, vagy legalább azoknak befolyása alatt irattak, s eredetüket az arabs zsidóknak sokkal tudományosabb eljárásában kell keresnünk. Bizonyítja ezt azon körülmény, hogy az első, ki ilyenmű művet írt, *Száadjá* gáon volt, a kiben a traditióknak ismerete korának műveltségével párosult. A másik csoportba tartozó művek leginkább gyűjtemények, a melyek régi könyvekből kivonatokat tartalmaznak s ezeknek értékét csakis az adja meg, hogy sok elvesztett műből találunk bennök részleteket s hogy történeti adatokban igen gazdagok.²⁾

¹⁾ Egyik fiához írt levelében. Különben a tószafisták sem nyilatkoznak kedvezően ő róla.

²⁾ Ezen művekről, úgyszintén azon codexekről, a melyek a zsidó istentisztelet fejlődésének történetére nézve fontosak, szól *Zunz*, *Die Ritus des synagogalen Gottesdienstes* című munkájában, a mely második része *«Die synagogale Poesie des Mittelalters»* cz. könyvének. (I. a 21. s köv. II. a 26. s köv. II.)

II. A tradíciógyűjtemények tekintélye.

A tudomány, a mely csak a fejlődést akarja megismerni, minden tényt kikutatni törekszik, s minden tanúságnak az értékét megállapítja. Tekintettel van egyes korok mozzalmaira, a melyek a kútfőkre netalán befolyással voltak. Nem úgy a talmudisták. Nekik mindenek előtt azt kellett megállapítaniok, hogy hiteles-e ez vagy amaz a traditio vagy nem? Más szóval: alkalmazható-e ez vagy amaz a tétel a gyakorlatban? A hitelesnek talált tradíciót azután a «halácha» (eljárás) szóval jelölték. A traditio maga azonban tekintélyen alapult. Innen van azután, hogy az érvényesség megállapításánál voltak szabályok, a melyek nagyrészt szét-szórva már a talmudban is megvannak s a melyek segítségével két ellentétes nézet közül az érvényest ki lehetett választani. Egyike volt ezen szabályoknak, hogy ha későbbi és régiebb amórák közt ellentétek vannak, a gyakorlatban a későbbiek után kell indulni, mert ezek nem ok nélkül tértek el a régiebb felfogástól.¹⁾ Ezt a tételt alkalmazva látjuk a tradíciógyűjteményekre. A legkésőbb befejezett tradíciógyűjtemény, a babyloniai talmud mindig mértékadó volt a gyakorlatban. Ennek azután az volt a következménye, hogy némely időkben a többi tradíciógyűjtemények tanulmánya elhanyagoltatott. De itt is fejlődést vehetünk észre. A régiebb talmudisták, tehát a gáonok és a közvetlenül rá következő korban az arabs talmudisták az összes tradíciógyűjteményeket tanulmányozták, s ezeket a gyakorlati tételek megállapításában is figyelembe vették, habár ők is a babyloniai talmudot tartották a legfőbb tekintélyű gyűjteménynek. Ha a babylonai talmud egyes tételei a jeruzsálemi talmudnak ellentmondottak, a babyloniai után indultak,²⁾ a hol azonban lehetett, ott az ellentétet kiegyenlíteni törekedtek.³⁾ Némelyek szerint azonban ha a jeruzsalemiben egy tétel még az által is bizonyíttatik, hogy egy eset is el van beszélve, a melyben ezen tétel szerint cselekedtek, a jeruzsálemi után kell indulni.⁴⁾ A jeruzsálemi talmud mellett különös figyelemben részesítik az arabs talmudisták a régiebb halachitikus midrásokat is. Majdnem valamennyien figyelembe veszik a halácha megállapításában. Így *Nisszim b. Jákob*⁵⁾, de különösen *Maimóni*.⁶⁾ Ő úgy a

¹⁾ Maleachi Kohen, *Jad Maleachi* I. 167. s köv. §. e szabályt bővebben fejtegeti.

²⁾ Alfászi, *Erubin* végén.

³⁾ *Jad Maleachi* 174. a. ed. Livorno.

⁴⁾ U. o. 173. d.

⁵⁾ Geiger, *Wissenschaftliche Zeitschrift* etc. 439. s köv. ll.

⁶⁾ Előszavában *misna-commentárjához* szól eljárásáról. Itt épen úgy mint a *Misna tora* előszavában kifejti a tradícióról és a tradíciógyűjteményekről való nézeteit.

misnához írt commentárjában, mint codexében nagy súlyt fektetett a régi *midrás művekben (borajthák)* előforduló tételekre, sőt, a mint látszik, még a babyloniai talmud tételei fölött is elsőbbséget ad azoknak.¹⁾ De már a régibb arabs talmudisták közt voltak olyanok, kik a borajthákat, vagyis azon régi traditiógyűjteményeket, a melyek a talmudban idézettek, kevésbé becsülték. Így *Izsák Ibn Gajjáth* már abból is, hogy a babyloniai talmud valamely tétel tárgyalásánál az illető borajthát nem idézi, annak érvénytelenségére vagy tartalmának tévességére következtet. Hasonló nézetet vall R. Asér is, a kinél ez valószínűleg összefügg egy másik nézetével, a mely szerint az amóra, vagyis a későbbi talmudtudós, a borajthával ellenkező nézetet állíthat fel.²⁾ A babyloniai talmud tekintélye később, mikor a dialectika kezdett lábra kapni, még inkább kiszorította a többi traditiógyűjteményeket. Már a Nachmáni-féle responsumokban³⁾ panasz van azért, hogy a jeruzsálemi talmud szövege meg van romolva, mert kevesen foglalkoznak vele. A francia talmudisták csakis dialectikus czélokra használják úgy a jeruzsálemi talmudot, mint a borajthákat. Még nagyobb mértékben látjuk ezt a későbbi német és lengyel dialectikusoknál, a kik még a későbbi írók következtetéseitől sem mertek volna eltérni, még ha meg is czáfolták azokat, annál kevésbé lehet náluk szó a traditio egységes felfogásáról és a gyűjtemények helyes méltatásáról. Jellemző tény pl., hogy egy igen jeles pilpulista a múlt század végén (*R. Elijjá*, vilnai rabbi) egyikét a legrégebb traditiógyűjteményeknek, a melchilhát, jegyzetekkel látta el, a melyekben a szöveget javítja a babyloniai talmud eredménye szerint.⁴⁾

(Vége következik.)

SCHREINER MÁRTON.

Martialis III, 26.

Jószágok, teli pénztár, Candidus, a te sajátod ;
 Murra s arany serleg mind egyedül a tied.
 Massicus és Cæcubum pompás bora csak teneked van ;
 Bölcsesség, lángész mind a te birtokaid.
 Mindent bírsz te sajátodul ; ámde van ebbe' kivétel —
 Közjószág mással, Candidus, a te nejed.

¹⁾ Jad Maleachi, ed. Livorno 180. b. Az ellenkezőt bizonyítani törekszik.

²⁾ Mindkettőnek nézetét olvashatjuk Áséri, Jómá 776.

³⁾ Idézve Jad Maleachinál 173. d. Valószínűleg a Pseudo-Nachmáni-féle responsumokat érti. L. József Kárs bevez. Béth József cz. munkájához.

⁴⁾ A mechilhának vilnai kiadásában, 1849. A jegyzetek címe Éfath czedek.